

EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ KAYNAKLARINDA ÖĞRETMEN NİTELİKLERİ (TARİHSEL SÜREÇ)

Yrd. Doç. Dr. Davut IŞIKDOĞAN

Dicle Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Özet:

Öğretmenlik mesleği her çağda önemini korumuştur. Bireyleri yetiştirme mesleği olarak algılanan öğretmelikten, insanlığın gelişim seyrine göre beklentiler artmıştır. Her dönem artan bu beklentiler öğretmenin sahip olması gereken özellikler olarak öğretmene yansımıştır. Din alanını öğreten öğretmenlerin ayrıca sahip olmaları gereken nitelikler sözkonusudur. Tarihsel süreçte öğretme işine yoğunlaşan alimlerin/bilginlerin kendi dönemlerini yansıtan düşünceleri mevcuttur. Bu anlamda eserlere dikkat edildiğinde öğretmenin mesleki niteliklerinden ahlaki niteliklerine hatta disiplin anlayışı ve ders işleme kurallarına kadar birçok konuların ele alındığı görülmektedir.

Anahtar Kavramlar:

Öğretmen, Eğitim, Öğretim, Nitelik, Disiplin.

QUALIFICATIONS OF TEACHER IN SOURCES OF EDUCATION AND RELIGION EDUCATION (HISTORICAL PROCESS)

Abstract:

Teaching as a profession has retained its importance in every era of the history. The expectations from teaching, which has been considered as the profession of educating individuals, has been grown in the development progress of the mankind. These expectations have formed the qualifications that teachers should have. The instructors who teach in the area of religion are subject to also some additional qualifications. The scholars in the continuum of the past eras have thoughts which reflect the characteristics of their era. In this context when their works are studied it is observable that various topics are covered such as the professional and moral qualifications of teachers, understanding of discipline and the principles of instruction.

Key Words:

Teacher, Education, Teaching, Qualification, Discipline.

GİRİŞ:

Öğretmenlik/öğreticilik tarihin her döneminde toplumun yönlendirilmesi ve geliştirilmesi anlamında etkili olmuştur. Yaşanılan süreçlerde bilginin aktarılması, aktarılma biçimi ve etkililiği güncelliğini korumuştur. Her dönemde, bilgi üreten ve toplumun yönlendirilmesinde etkin rol alan büyük âlimler ve bilim adamları bu konularda tavsiyelerde bulunmuşlardır. Bazıları bu konuda özellikle eserler yazarken bazıları da yazdıkları farklı eserlerde yeri geldikçe bu konuları işlemişlerdir.

İslam eğitim tarihine bakıldığında zaman öğretmenlik mesleğinin farklı isimlerle zikredildiğini görmekteyiz. Esas itibarıyla öğretmenlik yapanlar için kullanılan mu'allim, müeddib, müderris; öğretmenlik yaptığı özel ihtisas alanına göre fakih, kıssacı, şeyh, müktib, kurrâ, unvan ve taltif amacıyla kullanılan, üstad, âlim, molla, hoca, öğretmene yardımcı olanlar için kullanılan kalfa (halife), Mu'îd (asistan), müfid¹ isimleri kullanılmıştır.

Bu çalışmada klasik ve çağdaş kaynaklarda yer alan ve öğretmen nitelikleri olarak değerlendirilebilecek bölümler incelenmiştir. İncelemede yazarların yaşadıkları dönemler dikkate alınmıştır. Çalışmada öğretmen niteliği incelenirken eserlerde yazarların bu konuyla ilgili ortaya koyduğu öğretmen özellikleri ve öğretmenlerin yapması gerekenler esas alınmıştır. Eserlerde eğitimle ilgili farklı unsurlar ortaya konurken, bunlarda öğretmenlerle ilgili bir takım çıkarımlar yapmak mümkündür. Fakat biz bu yolu tercih etmeyip yazarların açık bir şekilde öğretmen niteliği olarak algılanabilecek ifadelerini ele aldık. Ele alınan eserler özellikleri itibarıyla seçilmiş ve çalışmamız bu kitaplarda yer alan öğretmenlerle ilgili nitelikleri belirten bölümlerle sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın tarihsel olması nedeniyle literatür taramasından elde edilen bilgiler esas alınarak değerlendirmeler yapılmıştır. Gerektiğinde görüşlerin orijinalliğine zarar vermeyecek ve konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak nitelikte bazı kanaatlere de yer verilmiştir.

1. Mesleki Nitelikler

Kaynaklara bakıldığında öğretim için bir hocanın mevcudiyetinin gerekliliğinden bahsedilir. Aksi takdirde ilmin ve kültürün yok olacağı ifade edilir.²Gerekliliğine inanılan öğreticiliği İbn Haldun bir sanat olarak görmekte ve bunu da ilmin ve onunla alâkalı öğretim usullerinin farklı oluşuna bağlamaktadır. Ona göre bu farklılık o ilmin ta'lim ve tedrisinde farklı usullerin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sanattan anlamayan için bu işi yapmak kolay değildir.³İhvan-ı Safa da öğretmenliği bir meslek olarak kabul eder ve herkesin bu mesleği icra edemeyeceğini düşünür. Eğitimi bir sanat olarak ele almakla, insanın sonradan değil; doğuştan öğretmen olacak yeteneklere sahip olması gerektiğini düşünmektedir.⁴İbn-i Sina'ya göre yine eğitimcilik her şeyden önce bir uzmanlık işidir. Ona göre, herkesin eğitimci olması mümkün değildir. Eğitimci en başta kendisini tanımalı ve kendisiyle ilgili bilgi sahibi olmalıdır. İbn-i Sina'nın bu anlamdaki görüşlerini

¹ Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, (Çev. Ali Yardım), İstanbul, 1998, Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.

² İbn Sahnun, *Eğitim ve Öğretimin Esasları*, (Çev. M.Faruk Bayraktar) İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s.53

³ İbn Haldun, *Mukaddime II*, (Çev. Zakir Kadiri UGAN), MEB Yayınları, İstanbul 1991. s. 443-444

⁴ Ahmet Koç, *İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi*, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999, s.99.

dayandırdığı temel yaklaşımı, eğitimcinin sahip olduğu akıl ile nefsi arasındaki iletişimi iyi bilmesi şartını getirmesidir. Buna göre insan nefsinin ve onun istek ve zaafını bilmeli, tanımalı, bu isteklere akıl ile yön vermelidir. İbn-i Sina'ya göre eğitimci davranışlarıyla öğrencilerine örneklik edeceği için önce kendini eğitmelidir. Bunun için de şahsiyetini iyi tanımalı, terbiye etmeli ve geliştirmelidir.⁵

İnsan için en büyük mutluluklardan birisi; yol gösteren, akli başında, bilgili, eşya ve hadiselerin hakikatlerine vakıf, hesap gününe inanan, dinin hükümlerini bilen, ahiret meselelerinde basiretli ve insanı o alem için hazırlayan bir öğretmene sahip olmaktır. En büyük talihsizlik ise böyle bir öğretmenden mahrum kalmaktır.”⁶

İbn Sahnun'a göre öğretmenin en belirgin vasfı terbiye edici olmasıdır.⁷ Öğretmen öğrencilerin arasına oturmalı, öğretim esnasında telif gibi başka şeylerle ilgilenmemelidir.⁸ Hatta öğretmen öğrenim sırasında hasta ziyareti, cenaze gibi faaliyetlere bile katılmamalıdır. Bu öğrencilere öğrenimin ehemmiyetini yansıtmaya adına çok önemlidir.⁹

Gazali İhya'sında öğretmenler ve sorumluluklarına ilişkin bir takım tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, bir öğretmen, öğrendiklerini öğretmeye başladığı zaman büyük bir vazifeyi yüklenmiş olur. Bu büyük vazife onun şerefidir. O halde öğretmen vazifesinin adabını ve icaplarını iyi bilmelidir ki bu şerefi korumayı başarabilsin.¹⁰ Öğretmenin tutum ve görevlerini; öğrenciye şefkatli olması ve evladı gibi yakın görmesi, onları verdiği bilgiyle ahirette ateşten kurtarması, öğretimini dünya ile sınırlı tutmaması, ders verirken ve eğitirken Hz. Peygamberi esas alması olarak saymaktadır.¹¹

Öğretmenin görevlerinden birisi de talebenin anlayışını iyi tespit etmek ve kaldırabileceği kadar ders vermektir. Gazali'ye göre öğretmen talebenin aklının ermeyeceği veya kalbine usanç getiren yahut aklını çok zorlayan konuları, derste tekrar edip durmamalıdır. Öğretmen sanatında Hz. Peygamberin tavsiye ve davranışlarını esas almalıdır.¹² Ona göre yanlgı durumlarında, öğretmenler kendilerine öğrenciler tarafından yapılacak itirazları kabul etmeli ve yanıltıcı direktmemelidirler. Hakikat karşısında düşünmeden yapılan hata ortaya çıkınca boyun eğmek ve sağlam delilleri kabul etmek, bir öğretmenin yapması gereken esnek davranış çeşitlerinden bir tanesidir.¹³

Öğretmen faaliyet alanını iyi belirleyebilmeli, hedefini iyi tayin etmeli, daha sonra da başarı için köklü tedbirler almalıdır.¹⁴ İbn-i Sina'nın ifade ettiği bu özellikler gerçekten

⁵ İbn-i Sina; *Kitabu's-Siyase*, (Nşr: L.Malouf C. Edde) Beyrut, 1911, s.6 ; Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, M.Ü.İ.F Yayınları, No:88, İstanbul,1995, s.45.

⁶ Koç, a.g.e. s.99; Ayrıca bkz. İhvanu's-Safa, *Resailu İhvanu's-Safa Ve Hullam'ı'l Vefa*, Beyrut Daru Sadır, ts. IV, s.49-50

⁷ İbn Sahnun, a.g.e., s.53

⁸ İbn Sahnun, a.g.e., s.53

⁹ Sahnun, a.g.e., s.55

¹⁰ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali, *İhya-i Ulumu'd-Din*, Sentez Yayınları, (Trc: Ali Arslan) 1. Cilt, İstanbul, 1993, s.195.

¹¹ Gazali, *İhya-I*, s.196-197.

¹² Gazali, *İhya-I*, s.201.

¹³ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali, *Bidâyetü'l-Hidâye, Mecmû'âtu Rasâilü'l-İmami'l-Gazzâlî, Dârü'l-Kitabî'l-İlmiyye*, Beyrût, 1988, s.79

¹⁴ İbn-i Sina, a.g.e. s.8

de eğitim açısından önemlidir. Yukarıda toplum içinde yaşayan her bireyde bulunması gereken şartlarla birlikte eğitimcide özellikle bulunması gereken basiret ve uzmanlık gibi şartlar da mevcuttur. İnsanlara ahlaki davranış kazandırma gerçekten de uzmanlık ve basiret gerektiren bir iştir. Bu konudaki tecrübesizlik veya öngörüsüzlük ileriye dönük birtakım sıkıntılara sebep olabilir. Ölçsüz hoşgörü veya aşırı tepki çocukta ters tepkiye sebep olabilir.

Bu anlamda İbn-i Sina eğitimcileri iki sınıfta ele alır; *sağlam fikirli, iyi niyetli, düşünce ve kanaatlerinde tedbirli kişiler*: Bu gruptakiler eğittikleri kişilere güven ve itimat verirler. Sonuçtan emin oldukları için kişileri iyi eğitebilirler. *Salim düşünceden uzak, tedbirsiz kişiler*: bu grupta yer alanlar, sonuçta eğitim derecesinin yükseltilmesi bir yana, mevcut düzeyin bile korunabileceği konusunda emin değildirlir.¹⁵

Öğretmenlerin mesleki niteliklerine ilişkin ayrı bir başlık açan İbn Cema'a ise şunları ifade eder:

- Kendini iyi yetiştirmek isteyen öğretmenin devamlı olarak bilgisini arttırması, branşında yeni yazılan eserleri ve eğitimle ilgili yenilikleri yakından takip etmesi gerekir. İbn Cema'a'ya göre yükselmeyen yükseltmez.

- Öğretmen meslektaşlarıyla yardımlaşmalı ve gerektiğinde öğrencileriyle karşılıklı yardımlaşabilmeli.

- Ders dışında ilmi araştırmalar yapmak ve bilgi toplamak öğretmenlerin asli görevlerindedir.

- Öğretmen kendi alanında belli bir yeterlik düzeyine ulaştıktan sonra branşı ile ilgili eser yazmalıdır.¹⁶

Zernûci ise öğretmende bulunması gereken vasıfları şöyle belirtir:

- İlmî seviyesi yüksek olmalıdır.

- İnsanlar içinde Allah'tan en çok korkan olmalıdır.

- Yaşlı olmalıdır. Çünkü yaşlı hoca daha tecrübeli ve kemal sahibidir.¹⁷

- Ona göre branş seçiminde öğretmen öğrenciyi kendi başına bırakmamalıdır.

Kendi tecrübe ve kanaatini de kullanarak öğrencisinin tabiatına en uygun olanı seçmelidir.¹⁸

16 yüzyılda yaşamış ve papaz-pedagog olarak bilinen Comenius Büyük Didaktika adlı eserinde öğretmenlik mesleğine ilişkin detaylı açıklamalarda bulunmuştur.¹⁹ Ona göre; öğretmen konumunda bulunan kişi, insanların ilgi ve ihtiyaçlarını iyi bilmeli, onlara uygun eğitimi vererek başıboşluk ve ahlaksızlıktan arındırmalıdır.²⁰ Öğretmen iyi huylu olmalıdır. Çocukların eğitimi için anne babaya yardımcı olmalıdır.

Öğretmen bilhassa geri ve kusurlu olan öğrencilere yardımcı olmalıdır. Bu noktada öğretmen öğrencinin yaratılış özellikleri ve gelişimiyle ilgili bilgi sahibi olmalıdır. Çağdaş

¹⁵ İbn Sina, *a.g.e.* s.6

¹⁶ İbn Cema'a, *İbn Cema'a'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, (Çev: M.Faruk Bayraktar) İfay Yayınları, İstanbul, 1997, s. 28-52

¹⁷ İmam Burhaneddin Ez-Zernûci, *Talimu'l Müteallim*, (Çev: Yunus Vehbi Yavuz) Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1995, s.60

¹⁸ Ez-Zernuci, *a.g.e.* s.80

¹⁹ Jan Amos Comenius, *Büyük Didaktika*, (Çev: Hasip Aytuna) Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s.47

²⁰ Jan Amos Comenius, *a.g.e.*, s.50

deyimle bireysel farklılıklara uygun öğretimi yapabilecek kapasitede olmalıdır.²¹ Öğretmen çocuğa kuru bilgi yerine hayatta kendisine lazım olacak bilgileri vermelidir.²²

Öğretmenlerin öğrencileri ders ve nasihatleriyle eğitmeye başlamadan önce, onlarda eğitim ve öğretime karşı ilgi uyandırmak, öğrencisini öğretime hazırlamak ve hiç olmazsa, kendisine rehberlik yapacak olan öğretmenin bütün tavsiyelerini tutmaya ve istekli olmaya elverişli bir hale getirmek suretiyle işe başlamalıdır. Her öğretmenin öğrencilerini eğitim öğretime hazırlamakla işe başlaması; yani öğrencisinin durumuna göre onu alıp pürüzlü ve kusurlu taraflarını düzeltmesi, demirde olduğu gibi dövüp işlemesi, yapağıda yapıldığı gibi taraması ve işlenecek iplik haline getirerek dokuması, kunduracının yaptığı gibi, kendi kalıbına uydurması ve en sonda da cilalayarak parlatması icap eder.²³

Öğretmen öğretilcek şeyleri çocukların yaşlarına göre tertip edebilmeli ve çocukların anlayabilecekleri konuları itina ile seçmeli ve onlara sunmalıdır. Öğretmen bütün öğrencilerin öğrenme istidat ve kabiliyetlerini tanımak ve keşfetmek için, bütün tedbirlere başvurmalı, yerine ve icabına göre, bu istidat ve kabiliyetleri geliştirecek tedbirleri almalıdır.²⁴

Öğretmen ders vermeye başlamadan önce bütün ders materyallerini temin etmeli ve kullanım sırasına göre düzenlemelidir. Öğretimde soyuttan somuta tedrici bir yöntem kullanılmalıdır.²⁵ Dersin verilmesi sırasında hataya düşülmemesi için amaçların bilinmesi ve planın hazırlanıp buna ciddi biçimde bağlı kalınması gerekir.²⁶

Doğal eğitimin savunucularından olan Jean Jacques Rousseau eğitimcinin birinci derecede gerekli olmadığını fakat gerektiğinde de genel kanının dışında bu eğitimcinin bilge birisi ve olabildiğince genç olması gerekir. Böylece öğrencisine arkadaşlık yapabilecek, öğrencinin özel zevklerini paylaşarak onun güvenini de kazanabilecektir. Eğiticini işini yapabilmesi için daha önce tek bir eğitimden geçmesi yeterlidir. Başarılı olmak için iki eğitimden geçmek gerekseydi birincisinin gereksizliğinin söz konusu olacağını ifade eder. Rousseau'ya göre eğitimcinin biraz deneyimli olması, daha iyi olabilir. Eğitim işini yapacak kişinin aynı zamanda idarecilikten de anlaması gerekir. Bu özellikler birbirinden asla ayrılmamalıdır. Öğrenci seçimi konusunda da eğitimcinin kendi öğrencisini seçme hakkı vardır. Çünkü kendisi eğitecektir. Ayrıca eğitimci ve öğrencinin beraber yaşadıkları ortak an ve noktalar olmalıdır. Bu durum ortamı sevilen bir ortam haline getirir ve iki tarafın birbirinden kurtulmayı dört gözle bekler duruma gelmelerini engeller.²⁷

Din/İslam eğitimi açısından bakıldığında; Müslüman eğitimciler, eğitimin amacının öğrencilerin beyinlerini gerçeklerle tıka basa doldurmak olmadığı, onları saf ve saygın bir hayat hazırlamak olduğu konusunda tümüyle hemfikirdirler. İslam ahlakının ideallerine dayanan bir şahsiyet oluşturmaya yönelik bu kararlılık İslam eğitiminin en yüce

²¹ Comenius, *a.g.e.s.*55

²² Comenius, *a.g.e.s.*66

²³ Comenius, *a.g.e.s.*76

²⁴ Comenius, *a.g.e.S.*109

²⁵ Comenius, *a.g.e.s.*103

²⁶ Comenius, *a.g.e.s.*112

²⁷ Jean-Jacques Rousseau, *Emile Ya da Çocuk Eğitimi Üzerine* (Çev: Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçım) Babil Yayınları, 2002, s.36-40.

hedefidir.²⁸ Attas'a göre geçmişte öğretmen, öğrencinin gelişimini değerlendirir ve uygulanması gereken bir sonraki aşamayı belirlerdi.²⁹

Öğretmen toplumdaki ve eğitim alanındaki rolünden dolayı, sadece daha iyi bilgiye götüren kılavuz olarak değil, aynı zamanda güzel ahlak örneği olarak hareket etmiştir. Öğretim basitçe satılması gereken bir meslek değil, aksine tümüyle ve gereği gibi yerine getirilmesi gereken bir görevdir.³⁰ Ona göre öğretmenlik herhangi bir hükümet organı tarafından verilen önemsiz bir belgeyle elde edilen bir meslek değil, tersine gerçek ve hakiki hizmetle erişilen bir şeydir.³¹

İslam eğitim sistemi, öğretmen ve öğretilen arasındaki derin şahsi ilişkiye dayalıydı. Öğretmen mesleki kılavuzluğun olduğu kadar manevi rehberliğin de kaynağıdır.³² Bu anlamda dersi alanın ve verenin arasındaki münasebet sadece dersle sınırlı değildir.

Türkiye 1. Din Eğitimi Seminerindeki, "Din Eğitimi Öğretmeninin Yetiştirilmesinde Özel Alan Eğitimi" adlı tebliğinde Ömer Okutan, öğretmenlerin niteliklerine değinmiştir. Okutan, "Öğretmen olmak için yalnız bilgi sahibi olmak yetmez, aynı zamanda gerekli metot ve kuralları gerçekten bilmiş olmak, eğitimcilik sanat ve mesleği için hazırlanmak ta gerekir." demiştir.³³ Ona göre Din Dersi öğretmeni konulara dogmatik değil bilimsel açıdan yaklaşmalıdır. Din bilgileri ile öğrencinin bulunduğu öğrenim düzeyindeki genel kültürü arasında tabii bir bağ kurabilmelidir. Öğretmen tüm bunları uygularken yapıcı olmaya, konuyu sevdirmeye, güçleştirmeyip kolaylaştırmaya, öğrencilerin konuya ilgisini çekmeye özen göstermelidir. Din Dersi öğretmeni dini açıdan herhangi bir mezhep veya görüşe mensup olabilir, fakat bunu öğrenciye belli etmemelidir.³⁴ Bir anlamda ders verirken mezhepler üstü bir tutum içinde olmalıdır.

Okutan'a göre öğretmen, vereceği ödevlerde öğrencinin, dinin ana kaynaklarını tanımasını ve bunlara ilgi duymasını sağlayabilmelidir.³⁵ Bu noktada verilen ödevlerin kaynakların tanınması yönüyle işlevsel olması gereklidir.

Selahaddin Parladır'a göre öğretmenin etkili olabilmesi için inanılır ve güvenilir bir kaynak olması gerekir. Sevilen bir kişi olması da bu etkiyi artırır. Öğretmenin, özellikle Din Dersi öğretmenin dış görünüş ve kişilik özellikleriyle örnek insan olmasına dikkat edilmelidir. Bir öğretmenin sevgi, vakar, engin bilgi ve kültür, öğretme sevgisi, samimiyet ve ahlak gibi özellikleriyle dikkat çekici ve etkili olacağı, sevilip sayılacağı şüphesizdir. Öğretmede olması gereken en önemli özellik idealizmdir. Eğitim ancak coşkun bir idealizm atmosferi içinde verilebilir. Eğitimcinin görevini başarabilmesi için çocuk şuurunun müstesna değerine, hayatın değerine inanması gerekir.³⁶

²⁸ S.M. Nakıb El-Attas, *İslam'da Eğitim*, (Çev:Ali Çaksu) Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s.159

²⁹ "El-Attas, a.g.e.s.163

³⁰ El-Attas, a.g.e. s.164

³¹ El-Attas, a.g.e. s.165

³² El-Attas, a.g.e. s.168

³³ Mehmet Okutan, Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, "Din Eğitimi Öğretmeninin Yetiştirilmesinde Özel Alan Eğitimi" İlahiyat Vakfı Yayınları, s.318.

³⁴ Okutan, a.g.m. s.318-319

³⁵ Okutan, a.g.m. s.320

³⁶ Selahaddin Parladır, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Anadolu Matbaacılık, İzmir,1996, s.102-103

Mustafa Öcal öğretmenin öncelikle ve özellikle "belli formasyona sahip olmasına" vurgu yaparak bunun da öğretmenlik mesleği için gerekli bilgi, beceri, genel kültür vb. hususlar olduğunu ifade etmektedir. Kendisi Milli Eğitim Temel Kanunundaki bu ibarelere ek olarak "kişilik ve karakter"e de dikkat çekmektedir. Bu özelliklerin öğretmenlerde geliştirilmesi ve yerleştirilmesi gereğine dikkat çeken Öcal, bunlar olmadığı takdirde verilen yüklü bilgi, formasyon ve genel kültürün sonucu değiştirmeyeceğini belirtmektedir.³⁷

Öcal'a göre öğretmenlik, sevgi samimiyet, fedakârlık, ideal vb. gibi çok önemli ve üstün meziyetleri bünyesinde toplaması gereken bir meslek ve sanatkârlığı gerektirir.³⁸ Öğretmen alan bilgisi ve genel kültür yönünden güçlü donanıma sahip olmalıdır. Özellikle din eğitimcisi, öğrencilere yakın olabilmek için yaşanan hayattan kopmayacak, hayat boyu öğrenimi benimsemiş olacaktır. Donmuş bir kendine yeterlik, işini bitirmişlik, çağdaş eğitimde geçerli olmaz. Din eğitimcisi barış bilgisi ile yetinmemeli, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, aktüalite vb. alanlarda kendine yetecek kadar bilgiye sahip olmalıdır.³⁹

Beyza Bilgin'e göre her öğretmen bir eğitimcidir. Harcadığı çabanın boşa gitmemesi için iç ve dış otoriteye ihtiyacı vardır. İç otorite öğretmenin kendi kişiliğinden ve mesleğindeki yeterliliğinden kaynaklanır. Dış otorite ise toplumun öğretmene tanıdığı değerden kaynaklanır.⁴⁰ Toplum, öğreticilik yönü itibariyle öğretmene ciddi bir misyon yüklemiştir. Buna paralel de bir beklenti içindedir. Öğretmenin bunun bilincinde olarak görev yapması gerekmektedir.

Bayraktar Bayraklı'ya göre eğitimin bir olumlu bir de olumsuz yönü vardır. Olumlu yönü 'bakmak, büyütme, yetiştirme' anlamına gelir. Fakat, insanın kötü bir şahsiyet geliştirmesini engellediğinden 'engel olmak, önlemek, çarpıtmak, bozmak' gibi olumsuz cephesi de vardır. Bu noktada eğitimci iki cepheli görevle karşı karşıyadır. Birincisi; bazı etkilerin tesirinden öğrencisini uzak tutması gerekir. İkincisi ise bazı etkilerin hedefine ulaşım, onun şahsiyetinde yuvalanması için faaliyet göstermelidir.⁴¹

Bayraklı'ya göre İslam, okulda ders veren öğretmenin inancına dikkat etmez. Çünkü ona göre okul inanç değil, bilgi yuvasıdır. Buna örnek olarak Bedir Savaşı sonunda esir alınan müşriklerin inançlarına bakılmaksızın, Müslüman çocuklara öğretmen olarak tayin edilmesini gösterir.⁴² Ona göre eğitimci daima kişinin kendi kabiliyeti nispetinde düşünebileceği bir alanda onu serbest bırakmalı. Çünkü Kuran insan aklına hareket edebileceği ve o nispette düşünebileceği bir alan bırakıyor. Eğitimci insan yetenek ve kapasitesini ölçmelidir. Verilecek eğitim ona göre ayarlanmalıdır. Bayraklı bunu ifade ettikten sonra bu konuda farklı İslam bilginlerinin konuyla ilgili sözleriyle bu görüşünü desteklemektedir. Bu görüşler şunlardır:

İbn Haldun: 'Öğretmen gerek yeni ve gerekse ilerlemiş öğrencilerine dayanma ve

³⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s.14

³⁸ Öcal, *a.g.e.s.15*

³⁹ Öcal, *a.g.e.s.17*

⁴⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995, s.117

⁴¹ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, İfav Yayınları, İstanbul, 1989,s.136

⁴² Bayraklı, *a.g.e. s.138*

yetenekleri dışında ders yüklememelidir' *Gazali*: 'Öğretmen öğrenciye anlayışı nispetinde hitap etmeli. Aklının kavrayamayıp nefret edeceği şeyleri ona açmamalı.'

Gazali: Akli ermeyenlere bir meseleyi anlatmak fitne olur. Herkesi kendi aklının ayarıyla ölç ve kendi bilgisinin terazisiyle tart ki sen ondan selamet bulasın, o da senden istifade etsin. Eğer böyle davranmazsan herkesin yeteneği ayrı olduğundan, inkâr ile karşılaşsın.'

Bayraklı'ya göre İslam eğitiminde öğretmen, Kuran'daki kıssa ve hikâyeleri dersin amaçları doğrultusunda işe koşmayı iyi bilmelidir. Bu, ders açısından zor konuların anlaşılması için oldukça faydalıdır.

2. Ahlâki Nitelikler:

Öğretmenlik icra edilen bir meslek olmanın yanında, toplumsal anlamda da karşılığı olan önemli bir roldür. Öğretmen görevi gereği uzmanlık alanıyla ilgili bilgileri aktarmanın yanında eğitimde de önemli bir rol modelidir. Bu yönüyle bakıldığında ahlaki olarak söylediğini yaşayan ve yaşatan nitelikler taşıması gerekmektedir.

8 ve 9. Yüzyıllarda yaşamış ve birçok eser ortaya çıkarmış olan Cahız Risaletü'l Muallimin adlı eserinin öğretmenlerin tutum ve davranışları konulu birinci bölümünde öğretmenlere hitaben "Kızgınlık halinde Allah sana yardım etsin ve aşırı keyfi davranıştan seni korusun, yüce Allah, sana verdiği gücü adalet sevgisine yöneltsin. Senin kalbine olaylara karşı temkinli davranışı tercih etmeyi ilham etsin"⁴³ der. Öğretmenin öğrenciye karşı duygularını kontrol altına almasını önererek, tavırlarında ölçülü hareket etmelerini öğütlemektedir. Cahız'ın bu önerileri modern eğitimde öğrenci yetiştirme konusunda geçerliliğini korumaktadır. Çağımızda da öğretmenden beklenen öğrencilere yaklaşımda mümkün olduğu kadar duygusal zeka ile kendilerini kontrol altına almaları ve sınıflarda öğrenciye muhatap olurken empati de kurarak hepsine eşit mesafede ve adaletli davranmalarıdır. Aksi durumlarda öğrenciler arasında öğretmene karşı farklı tavır ve tutumlar gelişirken, dersteki başarı da bundan etkilenir.

İbn Sahnûn, öğretmenin bir tek mesleğinin olmasının ve bütün meşguliyetini eğitim ve öğretime vermesine vurgu yapar. Öğretmenlik dışında başka bir meslekle uğraşılması doğru değildir. Mesleğinde yeterli olmayan öğretmenin vazifesine son verilmesi gerektiğini söyler. Ona göre öğretmen mesleğini, bazı özel durumlar dışında, aracı olmaksızın bizzat kendisi ifa etmelidir.⁴⁴ Dolayısıyla mesleğinin hakkını vermeli ve toplum nezdindeki itibarını sarsmamalıdır. Öğretmenin ahlaki yönüne işaret eden ihvan-ı Safa, rehberlik edecek öğretmenlerin vasıflarını şöyle sıralamaktadır: "Ey Kardeş! Bil ki, zeki, karakteri düzgün, iyi huylu, temiz fikirli ilmi seven, hakikati arayan ve hiçbir mezhep ve görüşte taassup göstermeyen bir öğretmenin sana refakat etmesi senin mutluluğunun delilidir."⁴⁵

Abderî, Medhal adlı kitabında 'Âlimin niyeti, tavrı ve edebinin keyfiyeti' hakkında bir fasıl açmış ve ilim öğretende bulunması gereken kişilik özelliklerinden edeb diye bahsetmiştir.⁴⁶ Abderî'ye göre, öğretmen, nefsinin şüpheli olan her şeyden uzak tutmalı,

⁴³ Cahız, *Risaletü'l Muallimin*, 1. Bölüm, Tarihsiz, s.9.

⁴⁴ Sahnun, age,s.53

⁴⁵ Koç, a.g.e. s. 100, Resail,IV,s.51

⁴⁶Ebî Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâcc el-'Abderî, *el-Medhal*, Beyrût, 1972, I, s.60.

faydasız ve gereksiz yere gülmekten ve konuşmaktan sakınmalıdır. Bu davranışıyla vakar ve tevazu yolunu tutmuş, yumuşak davranışta bulunarak fakirlere karşı tevazu göstermiş olur. Aynı zamanda öğretmen, tekebbürden ve gururdan sakınarak nefsinin fitneye düşmekten de korunmalıdır.⁴⁷ İmam Gazali de öğretmenin ahlakına değinirken, alimin zalimler hariç herkese karşı kibirden sakınmasının ve öğrencilerini de bundan uzak tutmasının önemine işaret etmektedir. Ona göre âlim, mahfillerde ve meclislerde tevazu yolunu tercih etmelidir. Bir öğretmenin dik kafalı olmaması gerektiği üzerinde önemle durmakta ve onu, inatçı tavırlardan sakınmaya davet etmektedir.⁴⁸ Yine Gazali öğretmende; akıllı olmak, vakur, haysiyetli, onurlu ve şahsiyet sahibi olmak, meslektaşlarını ve öğrencilerini sevmek, dindar olmak, görevini sevmek, ahlaki davranışlar kazandırmada basiretli olmak, çocuk yetiştirmede uzman olmak, dış görünüşünde temiz ve tertipli olmak, insanların en önde gelenlerinde bile saygınlık uyandırmak, görgü kurallarına uygun yaşayan biri olarak bilinmek gibi özelliklerin bulunmasını örnekliğin şartları olarak sıralar.. Ayrıca eğitim öğretim sırasında kıyafetine dikkat eden, neşe ve gülmesi sınırlı, surat asmayıp tatlı ve samimi davranışlarla ders yapan birisi olmalıdır.⁴⁹

Öğretmenlere ilişkin müstakil eser yazan İbn Cema'a da onların ahlaki özelliklerine vurgu yapar. İbn Cema'a öğretmenin, hareket ve davranışlarında ağırbaşlı, ölçülü, mutedil, yumuşak başlı ve yumuşak huylu olması ve Allah korkusu ve Allah'tan gelene razı olmanın kendisinde huy haline gelmesi gerektiğini ifade eder. Keza o, sahip olduğu bilgiye uygun davranan ve peşin hüküm vermekten de kaçınan bir kimse olmalıdır. İstek ve ihtiyaçlarını karşılamada imkanları ölçüsünde tutumlu davranmalıdır. O, kendisine ve ailesine yetecek miktarla yetinmelidir. Öğretmenler, dünya ve gelip geçici zevkler konusunda dikkatli olmalı ve bu konuda insanlara örnek olmalıdır. Öğretmenin, adet ve geleneklere pek uymayan, toplumun onun için hoş görmediği bir meslekle meşgul olmasının ve meşru olmayan yollarla para kazanmasının uygun olmadığını belirtir. Ona göre, öğretmen sosyal durumu ile müteneşip bir mesleğe yönelmelidir. Öğretmen, mesleğinin değerini düşürmemek ve başkasının ayağına gitmemek için mecbur kalmadıkça ve ihtiyacı olmadıkça özel ders vermemelidir.⁵⁰

İbn Cema'a'ya göre öğretmenler dini açıdan üstün vasıflara sahip olmalıdır. Ayrıca dini prensip ve kaideleri yerine getirmeli ve sahip olduğu bilgiye uygun davranmalıdır. Özellikle öğrenciler tarafından taklit edildiklerinin farkında olmalı ve hareket ve davranışlarını buna göre ayarlamalıdır. Güler yüzlü, iyilik ve yardımsever, öfke ve bencillikten uzak, sabırlı, başkalarını kendine tercih eden, iyiliğe teşekkür eden, komşularıyla iyi geçinen, öğrencilerine yumuşak davranan ve akrabalarını seven biri olmalı, insanlara karşı insafli, adaletli, nazik davranmalı, gördüğü aksaklıkları müsamaha ile karşılamalı ve yumuşaklıkla çözmeye çalışmalıdır. Kin, haset, kibir, riya, cimrilik, taassup, iftira, kaba söz, yalan, insanları küçük görmek gibi olumsuz vasıflardan kaçınmalıdır. Çünkü bunlar kötü ve kötülüklerin sebepleridirler.⁵¹

⁴⁷ Abderî, a.g.e., I, 63.

⁴⁸ Gazali, *Bidâyetü'l-Hidâye*, s.78.

⁴⁹ İbn-i Sina; a.g.e. s.7-13

⁵⁰ İbn Cema'a, a.g.e. (s.22-23)

⁵¹ İbn Cema'a, a.g.e.s.24-25

Öğretmen müttaki, mütedeyyin, salih, müteverri' ve perhizkâr olmalıdır. Kısaca dindar bir Müslüman olmalıdır. Çabuk öfkelenen ve davranışlarından dolayı başkalarının kınadığı bir kişi olmamalıdır. Olgun, ağırbaşlı ve kendine güvenilen bir kişiliğe sahip olması gereken öğretmen, aynı zamanda tecrübeli bir kişi olmalıdır. Kendisinden birçok kimse yararlanmış olmalı ki tecrübe kazansın. Öğretmen olacak kimseler devlet adamlarına, beylere ve hâkimlerle kadılara karşı zaaflarından dolayı hizmette bulunmamalı ve bunlara rağbet göstermemelidir. Öğretmenler, öğrenci yetiştirmekten başka herhangi bir işle uğraşmamalıdır. Öğrencinin öğretmenden tam manasıyla yararlanabilmesi için yukarıda sayılan özellikleri taşıyan bir öğretmen bulunup öğrenci ona teslim edilmelidir.⁵²

Öğretmen öğrencisine verdiği ve okuttuğu kitapların içeriğine hâkim olmalı ve bu içeriğin sonuç itibariyle öğrenciyi ahlaklı ve faziletli hale getirmesini sağlayıcı olmasına dikkat etmesi gerekir.⁵³

Özellikle Din Dersi öğretmeni okulda ve çevresinde sadece branşının bir öğreticisi olarak değil, bir moral eğitimci olarak değerlendirilir. Ondandır öğrencilerle görüşmek için vakit ayırması, velilerle iyi ilişkiler içinde olması beklenir. Ayrıca ondan öğrencilerin hayatlarını tehdit eden suçlar, cezalar, uzaklaştırma, tasdikname alma ve intihar gibi konularda zamanında yardım edici davranışa hazır olması beklenir. Öğrencileri, karşılıklı güvene dayanan bir hava içinde tutmaya, birbirinden ayırmadan hepsini nasılsa öyle kabul etmeye özen göstermelidir.⁵⁴ Öğretmen öğrencisinin de kendisinin de her şeyden önce insan olduğunu unutmamalıdır.⁵⁵

Öğretmenin etkili olabilmesi için de söz ve davranış arasındaki köprüyü iyi kurması gerekir. Çünkü davranış söze nazaran daha etkilidir. Örnek kişi konumunda olan eğitimci mutlaka yasakladığını veya yapılmasını emrettiği şeyi uygulamalıdır. Kendisini o uygulamadan muaf tutmamalıdır. Bu bir bakıma kendi kendini inkâr etmektir. Eğitimcinin ince özelliklerinden biri de, doğrudan doğruya hakaret mahiyetinde olmayıp, ima ve şefkat yoluyla, öğrenciyi kötü yoldan men etmektir. Çünkü kusuru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar, sahibine kötülük yapma cesareti verir.⁵⁶

3. Ders Verirken Uyması Gereken Kurallar

Kabisi'ye göre öğretme işini yapan kimsenin bunun gereğini yerine getirmesi ve bu işi yaparken çocuklara şefkatle davranması gerekir. Öğretmen çocuklara güzel davranmalı ve onları kollayıp gözlemelidir. Fakat öğretmenin her zaman surat asması, sevimsiz bir kabalıktır.⁵⁷

İbn Haldun, öğretmenin, derslerin arasını gereksiz yere ayırmak suretiyle konular arasındaki irtibatı koparmasını şiddetle eleştirmiştir. Ona göre öğretmen, derslerin arasını fazla açarsa olumlu bir sonuç alamaz. Aksine öğrencinin diğer konuları unutmasına ve konuların birbirinden kopmasına yol açarak olumsuz bir takım sonuçların ortaya çıkmasına

⁵² Ali b.Hüseyin El-Amasi, *Tarikul Edeb*, (Çev:Mehmet Şeker) Diyanet İşleri Bşk., Ankara, 2002, s.48

⁵³ Comenius, *a.g.e.* s.56

⁵⁴ Bilgin, *a.g.e.* s.118

⁵⁵ Bilgin, *a.g.e.* s.119

⁵⁶ Bayraklı, *a.g.e.* s.147

⁵⁷ Ebu'l Hasan Ali İbnü Muhammed İbn-i Halef Al-Maruf Al-Kabisi Al-Fakih Al Kayravani, *İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale*, (Çev: Süleyman Uludağ) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz, s.31

da sebep olmuş olur. Bu durum öğrencideki öğrenme melekesini zayıflatır. Bir dersin başı ve sonu arasındaki irtibat sürekli canlı tutulmalı ki, öğrenci zihninde daha rahat bir meleke oluşabilsin.⁵⁸

Öğretmenin objektifliği, sadece öğrencinin ekonomik durumu karşısında ortaya çıkan bir özellik değildir. Bunun dışında öğrencinin yaşı, erdemi, tahsil seviyesi, yetimliği, dindarlığı gibi pek çok etkenin öğretmeni, öğrenciye eşit muamele yapmaktan alıkoynabileceği belirtilmektedir. Bu farklılıklar nedeniyle öğrenciler arasında sevgi, ilgi ve benzeri açılardan ayırım yapılmamasına da dikkat çekilmektedir.⁵⁹ Adil bir kişiliğin neticelerinin yansıma alanlarının son derece geniş tutulduğu bu yaklaşım, bugünün eğitimcileri tarafından da üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken bir olgudur.

Öncelikle ilmi ve öğretmeyi temel bir gerçek olarak kabullenmek gerekir. İlim adamlarının doğrudan ve dolaylı olarak öğretime yaptıkları katkılar onların talebelerle sık sık aynı meclislerde bulunmalarını zorunlu kılmıştır. Bu yüzden ilim adamları kendi aralarındaki ilmî tartışmalar ve atışmaları öğrencilerin gözü önünde yaparken temkinli olmalıdırlar. Çünkü bu tartışmalar sert ve rencide edici olabilir. Öğrenci bu tartışmaları dinleyerek bazı ilim dallarında önyargıya düşebilir. İşte bu yüzden karşı tarafın görüş ve düşüncelerine katılınmasa bile o görüş ve düşünceler dayandıkları ilmî temellerle beraber küçümsenmemeli, bu ahlâk anlayışına sahip olunmalıdır. Ayrıca, kendi ihtisas alanı dışındaki ilim dallarını ve diğer dersleri inceleme alanlarını küçümseyerek öğrenci önünde değersizleştirme çabasına düşmemelidir.⁶⁰

İbn Cema'a'nın bu konudaki fikirleri günümüz eğitimindeki uygulamalara paralellik gösteren önemli öngörülerdir. Ona göre;

- Öğretmen, örfü uygun ve kendine yakışan uyumlu ve en güzel elbiselerini giyerek derse gelmelidir. Bu aynı zamanda ilme saygıdır.
- Dersten önce kendisini başarılı kılması için dua etmeli ve derste gayet ağır başlı ve sakin hareket etmelidir.
- Öğretmen, aşırı aç, uykulu veya sıkıntılı iken öğrenci karşısında sıkıntı yaşamamak ve onların nazarında itibarını sarsmamak için böyle durumlarda derse girmemelidir. Çok sıcak ve çok soğuk günlerde de ders işlememelidir.
- Öğretmen, öğrenciye güler yüz ve içten sevgiyle yönelmeli ve ders esnasında soru soran ya da sorulara cevap veren öğrencilere yüzü dönük olarak konuşmalıdır. Öğrenciye yönelmek ve onunla ilgilenmek değer verildiği anlamına gelmektedir.
- Arkadaşlarına nazaran daha üstün yeteneğe sahip olan veya derslerinde başarısız olanlarla daha da yakından ilgilenmelidir.
- Öğretmen, dersi konular arasında bağ kurarak anlatmalı, planlanan konuyu ders saatinde bitirmeli ve dersi zamanında kesmelidir. Aksi hâlde öğrenci sıkılır.
- Öğretmen, ses tonunu iyi ayarlamalıdır.
- Öğretmen konu bitiminde öğrencilerin soru sormalarına izin vermelidir.

⁵⁸İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1244

⁵⁹Abderî, *a.g.e.*, II, 322-324

⁶⁰Gazali, *İhya-I*, s.200.

- Verimli ve başarılı bir öğretmen ders esnasında gürültüye meydan vermemeli, konunun dağılmasına izin vermemeli ve bir konu tamamlanmadan diğerine geçmemelidir. Sınıfta huzuru bozan öğrencileri de bu davranışlarından men etmelidir.
- Öğrencilerden gelecek muhtemel soruları düşünerek derse iyi hazırlanmalı
- Öğretmen ders saatlerine riayet etmeli, muhtemel bir değişiklik varsa önceden öğrencilere bildirmelidir. Kendisi de belirlenen saatte sınıfta olmalıdır.
- Öğretmen, dersini öğrenci seviyesinde işlemeli, derse zamanında son vermeli, dersin nereye kadar işlendiğini belirtmeli ve sonraki derse hatırlatmalıdır.
- Öğretmen, son dersten sonra hemen okuldan ayrılmamalı, soru sorması muhtemel öğrencileri bekleyerek onlara bu fırsatı vermelidir.
- Alanında hâkim olmayan ve öğretmeliğe liyakati bulunmayan kimse, ders vermeye kalkışmamalı ve asla ders vermemelidir.
- Öğretmen, okula yeni başlayan talebelerle iyi ilgilenmelidir.
- Dersi anlaşılır bir üslup ile kolaydan zora doğru anlatmalı, her derste daha önceki konuları tekrar etmelidir
- Öğrencileri iyi tanımalı ve onları kabiliyetlerine göre yönlendirmelidir. Kendi uzman olduğu alanla ilgili olarak öğrencilerini bilgilendirmelidir.⁶¹

Öğretmen derste bir konu tam anlamıyla anlaşılmeden diğer bir konuya geçmemelidir. Bir harfi veya bir kelimeyi bilmediği için öğrenci dövülmemeli, kolaylaştırarak öğrenmesi sağlanmalıdır. Zira bazı zihinler birçok defa tekrarlamak suretiyle verileni alırlar.⁶²

Öğretmen küçük çocuklara az ders vermelidir. Fazla verirse öğrenci bunu yapamadığı için dersten nefret etme durumuna gelebilir. Aradan zaman geçtikçe çocukların hem zihinleri gelişir hem de bilgileri artar. Öğretmen öğrencileri arasında ayırım gözetmeyerek birbirinden farklı davranışlarda bulunmamalıdır. Hepsine eşit muamelede bulunmalıdır.⁶³

Comenius farklı karakterdeki öğrencileri sınıflandırarak, öğretmenlerin bu öğrencilere yaklaşımı konusunda şöyle der:Zekâ ve kabiliyetçe geri olanlara öğretmen yardımcı olmalı, keskin zekâlı olanları teşvik etmeli, zeki fakat çekingen olanlara karşı da sabırlı olup önyargıyla hareket etmemeli, itaatkâr, her şeyi öğrenmeye meraklı olan fakat yaratılışları gereği gabi (geç ve güç öğrenen) çocuklara karşı hassas davranıp yapmaları gereken işleri kendilerine kolay göstermek ve toplum dışına itmemek için dikkatli olmalı, hem gabi hem de tembel öğrencilere karşı çok iyi niyet sahibi, anlayışlı ve çok sabırlı olmalı, tamamıyla gabi, geri zekâlı olmakla birlikte büyük bir çoğunluğu ümitsiz ve şirret olan çocuklar konusunda da öğretmen ümitsiz olmamalı ve elinden geleni yapmalıdır.⁶⁴

Comenius okullarda çok farklı derslerin (bilim dallarının) bir arada okutulmasının öğrencinin zihnini bulandırdığını, bunun yerine bir tek dersin (bilimin) verilmesinin daha iyi olacağını belirterek bir anlamda branşlaşmaya işaret etmektedir.⁶⁵

⁶¹ İbn Cema, a.g.e.s.28-52

⁶² El-Amasi, a.g.e.s.52

⁶³ El-Amasi, a.g.e.s.53

⁶⁴ Comenius, a.g.e.s.77-78

⁶⁵ Comenius, a.g.e.s.105

Comenius, öğretmenin sınıf içi uygulamalarıyla ilgili olarak aşağıda sıralanan önerilerde bulunmaktadır:

- Öğretmenler öğrencilere karşı güler yüzlü ve müsamahalı olmalı. Kaba ve sert davranışlarla onların kalplerini kırmamalı ve onları kendilerinden soğutacak hareketlerde bulunmamalı. Çocuklara bir baba gibi sevgiyle muamele etmeli ve gerektiğinde onları tatlı sözle uyarmalı.

- Özellikle derslere başlanınca, derslerin ve bilgilerin vereceği faydalardan ve insanlara vereceği hazlardan söz etmeli.

- Öğrenmenin kolay yollarını göstermeli.

- Daha çalışkan öğrencileri sınıf karşısında överek ödüllendirmeli.

-Yapılan öğretimin somut sonuçları hakkında öğrencileri bilgilendirmelidir.⁶⁶

Bayraklı ise, öğretmenin her zaman için orta seviyedeki öğrencisine göre ders vermesi gerektiğini ve eğitimde buna dikkat etmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü ona göre eğitim kanunları daima vasat insanı göz önünde bulundurmalıdır.⁶⁷ Çağdaş eğitimde sınıfın ortalama öğrenme hızının belirlenip öğretmenin ve bilgi yoğunluğunun ona göre ayarlanması öngörülmektedir. Bu şekilde sınıftaki bireysel farklılıklar sonucunda meydana gelebilecek öğrenme farklılıkları aza indirgeniş olacaktır. Ayrıca öğretmen tedricilik esasını, usul bilgisi ile birleştirerek öğrenciye hangi aşamada neyi vereceğini iyi bilmelidir.

4. Disiplin

Disiplin konusu eğitimin vazgeçilmez unsurlarındandır. Bir yerde sonuca dönük bir çalışma söz konusu ise mutlaka belli kuralların olması gerekir. Kaynaklar incelendiğinde tecrübe ve eğitim imkanları arttıkça disiplin anlayışlarında da farklılaşmaların meydana geldiğini gözlemlemekteyiz

İbn Sahnun eserinde tespit edilen önemli bir husus öğretmenin öğrencilerine karşı eşit muamele yapması hususudur. Öğretmen, zengin çocukları ile fakir çocukların öğretimi sırasında çocuk psikolojisi gereği hepsine eşit davranmalıdır.⁶⁸ Sınıf içerisinde bireysel ve sosyal özellikleri nedeniyle ayrıma tabi tutulması öğrencinin, kuruma ve eğitimcilerle karşı olan güvenini önemli ölçüde sarsar ve saygısını yitirmesine sebep olur. Bu durum disiplinsizliğe yol açar.

Kitapta cezalandırma konusu da işlenir. Ona göre öğrencinin menfaati gereği, başına ve yüzüne vurulmama ve özellikle üç darbeyi geçmemek kaydıyla dövülmesinin caiz olduğunu söyler.⁶⁹ Burada amaç çocuğu terbiye etmek olup, çocuğa bu cezalandırmanın neden yapıldığının bildirilmesi gerektiğini söyler. Yemekten men gibi bir cezayı caiz görmez. Ancak İbn Sahnun'un konunun hassasiyetini ifade adına çocuğun eğitim için dövülmesinin cevazlılığını çocuğun Kuran'ı ezberlememesi ve kötü ahlak üzere olması gibi belirli kayıtlarla sınırlar. Öğretmen öğrencilere yazı öğretmek ve onları imtihan etmek için vakit tayin etmelidir. Bu şekilde onları eğitmek ve ıslah etmek daha kolay olur.⁷⁰

⁶⁶ Comenius, *a.g.e.s.*119

⁶⁷ Bayraklı, *a.g.e.s.*146

⁶⁸ Sahnun, *a.g.e.* s.54

⁶⁹ Sahnun, *a.g.e.* s.54

⁷⁰ Sahnun, *a.g.e.* s.55

Öğretmen gerekli zamanlarda öğrencilerine surat asma yoluyla tepkisini gösterebilir. Fakat bunu sürekli yapması sakıncalıdır. Çocuklar bu kabalığa alıştırlarsa artık onu saymaz olurlar. Ama öğretmen her zaman değil de terbiye etmeyi hak ettikleri zaman surat asarsa, çocuklar, öğretmenin, kendilerini cezalandırdığını anlarlar. Cezayı hak ettikleri zaman da öğretmen, mümkün olduğu kadar dayaktan kaçınmalıdır.⁷¹

Kabisi'ye göre, öğretmenin kızması ve öfkesine göre hareket etmesi ne çocukların eğitimine katkı yapar ne de kendisinin kalbine huzur getirir. Çünkü kızgınlık geldiği zaman, kendi nefsinin tatmin için öğrencisini dövecektir ki bu, adalete uygun değildir. Kabisi'ye göre ancak merhametsiz, cahil ve kaba öğretmen çocuğu aşırı döver.⁷²

İbn Haldun, dayanın öğrencinin istek ve neşesini yok edeceğini, öğrenciyi tembelleğe teşvik edeceğini ifade etmektedir. Ayrıca öğrencinin kendisini baskı altında hissedeceği için doğruları söylemekten çekineceğini, riyakârlığa ve ikiyüzlülüğe temayül edeceğini belirtmektedir. Bu davranışların devamının zamanla öğrencide birer karakter özelliği oluşturacağını, ondaki iyi ve güzel meziyet kazanma melekesini yok edeceğini de belirten İbn Haldun, zulüm ve şiddetle eğitilen kişinin zamanla iyilik yolunu terk edip kötülük yoluna sapacağına, tepetaklak olup esfel-i safiline doğru yüz tutacağına işaret etmektedir.⁷³

Hoca talebesinin kötü ahlakını apaçık bir şekilde değil de mümkün olduğu kadar târiz ve ima yoluyla bildirmeli ve bu ahlaklardan onu menetmeye bakmalıdır. Öğretmenliğin inceliklerinden biri de budur. Azarlama şeklinde değil, merhamet ve şefkat hisleriyle hareket ederek onu kötü huylarından vazgeçirmeye çalışmalıdır.⁷⁴ Nasıl ki bir baba çocuğunu her türlü belâ ve zarardan korumaya çalışır ve ona karşı daima affedici, esirgeyici davranır, öğretmen de öğrencisine aynı duygu ve düşünceyle yaklaşmalı ve onu her türlü olumsuz etkiden esirgemeli, bu noktada ceza verirken de aynı yolu takip etmelidir.⁷⁵

5. Değerlendirme ve Sonuç

Öğretici konumundaki öğretmenlerin hangi niteliklere sahip olmaları gerektiği konusunda, toplumların değişen sosyal yapılarına paralel yeni fikir ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. Din eğitimi konusunda da dinin mensupları hedef kitlelerine ulaşabilme konusunda başarılı olabilmek için dinin öğrencilerine belli görevler yükleyerek, bunların uygulayabilecek bireylerde belli niteliklerin varlığını vazgeçilmez kabul etmişlerdir.

Literatür taraması yöntemiyle ele aldığımız bu çalışmadaki yazarların eserlerindeki öğretmen nitelikleri olarak algılanabilecek özellikler, sürekli gelişim göstermiştir. Bu gelişim de toplumun yapısı ve mensup olunan dinin daha yaygın hale gelmesine paralel bir gelişimdir. İslam'ın ilk dönemlerinde sadece Kuran ve hadisin öğretilmesi göz önüne alınarak öğreticiye belli görev ve nitelikler yüklenmiştir. Fakat ilerleyen zaman içinde, özellikle eğitim-öğretimin kurumsallaşmasıyla öğretmen rolleri farklılaşmış ve ona göre öğretmenin sahip olması gereken nitelikler ve görevleri de artmıştır.

⁷¹ Kabisi, *a.g.e.* s.31

⁷² Kabisi, *a.g.e.* s.32.

⁷³ İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1253

⁷⁴ Gazali, *İhya-I*, s.200.

⁷⁵ Gazali, *İhya-I*, s.196.

Eserlere dikkat edildiğinde, ilk dönem eserlerinde özellikle Câhız ve Sahnun'da öğretmen-öğrenci ilişkileri ekseninde ortaya konan öğretmen özellikleri göze çarpmaktadır. Verilen muhteva zaten Kuran'dır. Öğretmenden istenenler de, öğrenme faaliyetinin iyileştirilmesine yönelik olmaktan ziyade, işini yaparken hak yememe ve harama girmemesidir. Öğrencinin dersini öğrenmesinin yanında iyi ahlaklı yetişmesi anlamındaki terbiyesinin ihmal edilmemesi istenmektedir. Kabisi öğretmenin öğrenciye davranışlarının dersin verimini arttırıcı yönde ve temel değerlere uygun olmasını öngörmektedir.

İbn Cema ve Comenius eğitim öğretim konusunda günümüz pedagojisine ışık tutacak tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Yazarlar eserlerinde öğretmen öğrenci ilişkilerini, öğretmenin öğrenciye karşı göstermesi gereken davranışları, öğretmenin çeşitli açılardan taşıması gereken nitelikleri, ders işleme, derse hazırlık ve sınıf yönetimi gibi konuları da ele almaktadır. İbn Cema'nın yaşadığı dönem dikkate alındığında, eğitim öğretimin artık örgün anlamda medreselerde yapıldığını görmekteyiz. Aynı şekilde Comenius da çoğunlukla kilise çevresinde gelen öğrencilere din ile ilgili olarak örgün anlamda dersler veren bir papazpedagogdur. Dolayısıyla o dönem öğretmenler için yapılan öneriler günümüzdeki örgün eğitimi için de geçerliliğini korumaktadır. Zernuci eserinde öğretmenin ilmi seviyesinin yüksek, Allah korkusu taşıyan ve tecrübeli olması itibariyle yaşlı olması gerektiğini ifade eder. Yazar branş seçimine de dikkat çekerek öğretmenin, kendi tecrübe ve kanaatini de kullanarak öğrencisini tabiatına en uygun branşa yönlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Attas ise daha çok öğretmenlerle ilgili ahlaki nitelikleri ön plana çıkararak, mesleklerinde ihlâs esasını göz ardı etmemeleri gerektiğini ifade eder.

İbn Haldun, İbn Sina ve İhvan-ı Safa öğretmenliği bir sanat, uzmanlık işi, doğuştan gelen yetenek ve daha da önemlisi sonradan kazanılamayacak bir yetenek olarak değerlendirirler. Öğretimde konuşma, yönetme, açıklayabilme, değerlendirme ve kısacası retorik güçlü olmalıdır. Bunun günümüz eğitim dilindeki karşılığı formasyondur. Formasyon sadece öğretmenlik meslek bilgisi değildir. Aynı zamanda bir formatı da içerir. Görüntü itibariyle de hem bilgi hem de disiplin açısından otoriteyi sağlayabilecek şekilde olması önemlidir.

Doğal eğitimin savunucusu olan Rousseau, eğitimde öğretmenin şart olmadığını savunur. Fakat olması durumunda da öğrenci ile yakın ilişki kuran, bilge ama yaşlı genç ve öğrencinin seçimine göre tayin edilen bir öğretmen olması gerektiğini savunur. Bu şartlarda iyi bir ortam sağlanacağını ve öğrencinin öğretmenden kurtulmayı dört gözle beklemekten vazgeçeceğini belirtir.

Çağdaş kaynak yazarları ise örgün öğretim çerçevesinde öğretmenliği bir sanat olarak değerlendirmektedirler. Bu mesleği üstlenen insanların, mesleğin gerektirdiği nitelik ve rollerle birlikte ahlaki ve karakteristik açıdan da kabul gören insanlar olmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Öğretmen niteliği açısından Okutan metot ve kuralları iyi bilmeye, Parladır güvenilirliğe, Öcal karakter ve güçlü bir kişiliğe, Bilgin öğretmenin özelliğinden kaynaklanan iç otorite ve sınıfa yönelik olarak dış otoriteye, Bayraklı ise eğitimin olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekerek, öğretmenin olumsuzluklardan uzak durup olumlu olana doğru yönlendirmesini incelemiştir.

Sonuçta öğretmenlik mesleği her dönemde değerini ve saygınlığını korumuştur. Toplumların nüfus artışına ve eğitim kurumsallaşmasına paralel olarak beklentiler de artmıştır. İlk dönemlerde öğretici-talebe ilişkisi daha çok bireysel ilişkilere dayalıdır. Fakat medrese/okul kavramıyla birlikte talebe sayısı artmıştır. Eserlerin yazıldığı dönemler de dikkate alındığında tarih günümüze yaklaştıkça kurallar ve dikkat edilmesi gereken hususlar artmıştır. Diğer bir deyişle eğitim kurumsallaştıkça öğretmene yüklenen görevler ve sahip olmaları gereken nitelikler artmıştır.

KAYNAKÇA

- Baltacı, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976.
- Bayraklı, Bayraktar, **İslam'da Eğitim**, İfav Yayınları, İstanbul, 1989.
- Bilgin, Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yayınları, Ankara, 1995.
- Comenius, Jan Amos, **Büyük Didaktika**, (Çev: Hasip Aytuna) Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964.
- Çelebi, Ahmet, **İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi**, çev. Ali Yardım, İstanbul, 1998.
- Dodurgalı, Abdurrahman; **İbn Sina Felsefesinde Eğitim**, M.Ü.İ.F Yayınları, No:88, İstanbul, 1995.
- Ebî Abdullah Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Hâcc el-'Abderî, **el-Medhal**, Beyrût, 1972.
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali, **Bidâyetü'l-Hidâye, Mecnû'âtu Rasâilü'l-İmami'l-Gazzâlî-5**, Dârü'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988.
- El-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **İhya-i Ulumu'd-Din**, Sentez Yayınları, (Trc: Ali Arslan) 1. Cilt, İstanbul, 1993.
- El-cahiz el-Kinani, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub, **Risaletu'l Muallimin**, 1. Bölüm. Al Kayravani, Ebu'l Hasan Ali İbnu Muhammed İbn-i Halef Al-Maruf Al-Kabisi Al-Fakih, **İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale**, (Çev: Süleyman Uludağ) Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, Tarihsiz.
- El-Amasi, Ali b.Hüseyin, **Tarikul Edeb**, (Çev:Mehmet Şeker) Diyanet İşleri, Ankara, 2002.
- İbn Cema, İbn Cema'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler, (Çev:M.Faruk Bayraktar) İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.
- İbn Haldun, **Mukaddime II**, (Çev: Zakir Kadiri UGAN), MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- İbn Sahnun, **Eğitim ve Öğretimin Esasları**, (Çev: M.Faruk Bayraktar) İFAV Yayınları, İstanbul, 1996, s.53
- İbn-i Sina; **Kitabu's-Siyase**, (Nşr:L.Malouf C. Edde) Beyrut, 1911.
- Ez-Zernûci, İmam Burhaneddin, **Talimu'l Müteallim**, (Çev: Yunus Vehbi Yavuz) Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 1995.
- Koç, Ahmet, **İhvan-ı Safa'nın Eğitim Felsefesi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1999.
- Okutan, Mehmet, **Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri**, "Din Eğitimi Öğretmeninin Yetiştirilmesinde Özel Alan Eğitimi" İlahiyat Vakfı, Ankara, 1981.

Öcal, Mustafa, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Parladır, Selahaddin, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1996.

Rousseau, Jean-Jacques, **Emile Ya da Çocuk Eğitimi Üzerine** (Çev: Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçim) Babil Yayınları, 2002.

El-Attas, S.M. Nakıb, **İslam'da Eğitim**, (Çev: Ali Çaksu) Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.